

O IDIOMA GALEGO EN EDICIÓNS POLILINGÜES, QUER COMO LINGUA ORIXE, QUER COMO LINGUA TERMO (1787-1995)

Xesús Alonso Montero

Universidade de Santiago de Compostela

Para Alexandra Koss e Elena Zernova, admiradas tradutoras, e para o entrañable P. Serxio Álvarez († 1995), pulquérrimo traductor ó latín de Mendiño, Curros Enríquez e García Lorca.

CRONOLOXÍA (a modo de sumario e de introducción)

- 1787 Dúas versións galegas do *Pater Noster* (V, I, 1).
1857 Parábola do Fillo pródigo (I, 2).
1857 (despois de) Parábola do sementador (I, 3).
ca. 1860 A bula *Ineffabilis...* de Pío IX (II, 1).
1881 A biografía de Calderón de la Barca (III, 2).
1887 O *Magnificat* (II, 2).
1888-89 Poemas de *Lo Gayter del Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors (III, 1).
1891 Os textos do III Concilio de Toledo (II, 3).
1894 “Zara”, poema de Antero de Quental (III, 3).
1895 “Anhelos”, soneto de F. Rodríguez Marín (III, 4).
1910 (?) *Teseo*, de Baquílides (IV).
Cinco epodos de Horacio (IV).
1937 Castelao, *Galicía mártir* (V, 1).
Castelao, *Atila en Galicia* (V, 2).
1938 Castelao, *Milicianos* (V, 3).
1968 Tomás Meabe, *Catorce fábulas* (VI, 1).
Declaración Universal dos Dereitos do Home (VI, 1).

- 1971 Castelao, "A Marquesiña" (VI, 2).
Cervantes, "Desnudo nací, desnudo me hallo..." (VI, 2).
- 1974 Castelao, *Nós* (VI, 3).
F. García Lorca, *Seis poemas galegos* (VI, 4).
- 1975 V. Paz-Andrade, *Pranto matricial* (VI, 5).
M. Costa i Llobera, "El pi de Formentor" (VII).
- 1982 Mendiño en vinte linguas (VIII, 1).
- 1983 Martín Codax en ed. enealingüe (VIII, 2).
- 1987 Dous poemas de Airas Nunes en ed. polilingüe (VIII, 3).
- 1994 M. Curros Enríquez, "A Rosalía" en 20 linguas (IX, 1).
F. García Lorca, "Canzón..." en 20 linguas (IX, 1).
- 1995 A. Iglesia Alvaríño, "Petöfi" en ed. enealingüe (IX, 2).

Desde o Rexurdimento non é escasa a presenza do idioma galego en volumes que ofrecen un texto importante en edición polilingüe. Algunha mostra hai, como imos ver, anterior ó Rexurdimento. Está por escribi-la historia desta manifestación, capítulo sempre curioso e, ás veces, interesante da nosa historia literaria. Neste capítulo, o galego é, nun principio, lingua termo ou de chegada, pero, xa no século XX, sobre todo na época de Franco (por razóns que veremos), será, tamén, lingua de partida, lingua de orixe.

A miña preocupación por este tema non é de hoxe; ten máis de trinta anos. En 1963, cando deseñei en Lugo a mostra bibliográfica *Cen Anos de Literatura Galega*, titulei a sección 51 "Edicións políglotas". Quen consulte o catálogo homónimo (Círculo de las Artes, Lugo, 1964)¹ reparará no feito de que naquela exposición (que celebraba o centenario de *Cantares gallegos*) figuran cinco fichas referentes a este fenómeno. Desde esa data teño "descuberto" outros textos, algúns dos cales teño descrito ou examinado en artigos e notas. Por outra parte, debo aclarar que nas tres últimas décadas o meu nome está vencellado a algunhas edicións destas características, xa como traductor, xa como promotor da edición.

Hoxe, por primeira vez, ofrezco un traballo de conxunto, traballo que é, no esencial, un catálogo de títulos. Neste catálogo, ilustrado (como Bibliografía manda), recollo un número non escaso de títulos, que, sen seren todos, son, ó meu ver, os significativos para entendérmo-lo fenómeno. Resulta para min gasalleiro que estas páxinas se publiquen na revista *Viceversa* (Revista Galega de Traducción), lugar, sen dúbida, o máis axeitado para un traballo destas características.

1. En colaboración con Epifanio Ramos de Castro.

I. Textos bíblicos

Hoxe posuímos en galego unha traducción da *Biblia*, feita a partir das linguas orixinais por un equipo de filólogos e teólogos, que non desmerece á beira dalgunhas importantes traducións publicadas noutros idiomas. Editada por Sept (Santiago de Compostela) en 1989, esta *Biblia* propónse leva-la Palabra de Deus, en lingua galega, ó pobo galegofalante. Dito doutra maneira, con esta *Biblia* a Igrexa Católica en Galicia pode cumprir en galego a súa misión pastoral. Antes de 1989 xa existían traducións parciais da *Biblia* (*Evanxeos, Cantar dos Cantares, Novo Testamento...*) publicadas con este obxectivo: o pastoral.

Pero non sempre ten sido así nin aquí nin noutras terras e linguas. Existen no mundo, desde hai séculos, valiosas traducións de certos textos bíblicos que se fixeron por razóns filolóxicas, a cotío por razóns estritamente lingüísticas. Formulado o cal, ten a palabra don Ángel Amor Ruibal, aquel gran teólogo e filólogo:

La riqueza de datos lingüísticos reunidos por los misioneros y hombres doctos que en sus viajes tuvieron ocasión de conocer remotos idiomas, la comparación de los cuadros y listas que de esta suerte fueron formándose y aglomerándose en academias y bibliotecas, la mayor o menor analogía que las primeras oraciones cristianas ofrecían en las diversas lenguas, en especial las colecciones políglotas del *Pater Noster* (que han servido a no pocos filólogos modernos), fueron gran parte a determinar el movimiento de “clasificación lingüística” [...] Dentro de este mismo género, el “poliglotismo bíblico” fue gran parte para determinar el movimiento de lingüística comparada tal como por entonces llegó a privar en los centros del saber.²

Así pois, a traducción de determinados textos bíblicos, como o *Pater Noster*, foi fundamental para facer comparatismo lingüístico, para senta-los alicerces da Lingüística comparada, tan grata ó positivismo do XIX.

1. A oración dominical no século XVIII

Foi o *Pater Noster* o primeiro texto bíblico (Mateo, 6, 9-15; Lucas, 11, 2-4) que se traduciu ó galego moderno e que figura, por razóns non pastorais, nunha edición polilingüe (multilingüe, para aproximarnos máis). Consúltese, de Lorenzo Hervás y Panduro, o gran comparatista, o libro en italiano *Saggio pratico delle lingue con prolegomeni, e una raccolta di orazioni dominicali in piú di trecento lingue e dialetti...*, Cesena, 1787.

2. *Los problemas fundamentales de la Filología Comparada...*, I, Santiago de Compostela, Tip. Galaica, 1904, pp. 360-361.

Hervás indícanos: “Le orazioni in gallego mi sono date d’amici nazionalisti”³. Supoño que estes “nazionalisti” foron instados a faceren as dúas versións por Tomás Hervás y Panduro, frade bernardo residente en Galicia, irmán do gran filólogo, daquela exiliado, como outros xesuítas, en Italia. As traducións, como sinalei noutro lugar, conteñen algunhas eivas⁴.

2. Parábola do Fillo Pródigo (Lucas, 15, 11-32), 1857

Atópase nun apéndice do libro de Magín Pers y Ramona, *Historia de la lengua y de la literatura catalana* (Barcelona, Imp. de José Tauló, 1857). Nese apéndice o galego está a carón dunha chea de falas hispánicas: catalán, valenciano, mallorquino, mahonés, ibicenco, vasco, castelán, bable, andaluz (*sic*)... O recompilador explicita o seu propósito: demostra-la identidade de formas entre “todas las lenguas y dialectos que hoy se hablan en la Península”. Non sabemos se a tradución, anónima, foi feita desde o grego ou desde o latín (ou desde o castelán); contén, si, erros superlativos, como indiquei noutra ocasión⁵.

3. Outra parábola contemporánea: a do sementador (Lucas, 8, 5-8; Mateo, 13, 3-9)

En 1857, Luís Luciano Bonaparte (1813-1891), o Príncipe filólogo, publicou a compilación *Parabola de seminatore, ex Evangelio Matthaei, in LXXII Europaeas linguas ac dialectos versa, et a romanis characteribus expressa*, Londini, W. H. Billing, 1857. Entre as “72 linguas e dialectos” non aparece, nas 84 páxinas impresas, o galego, pero aparece manuscrita a nosa versión nunha das follas en branco que o Príncipe engadiu para ir incorporando traducións posteriores á data de impresión do volume (marzo de 1857). Esta, que Bonaparte titula “Parabola de Seminatore Gallolusitanice”, permaneceu inédita ata 1983, data en que a publicou José Antonio Arana Martija⁶. Sobre o galeguismo filolóxico do Príncipe, publiquei hai tempo, en 1962 e 1963, senllos traballos⁷, hoxe felizmente continuados polo xove profesor alemán Johannes Kabatek⁸.

3. Op. cit., p. 220.

4. “Dos versiones gallegas del Padrenuestro en el siglo XVIII”, *Compostellanum*, Santiago de Compostela, 1965.

5. “A comparanza do fillo pródigo: primeira tradución galega dun texto bíblico”, *El Ideal Gallego*, 18-5-1974. Por certo, na *Biblia* de Sept (1989), esta parábola titúlase “O fillo estragador e o pai bo”.

6. “El fondo Bonaparte de Azkue Biblioteka”, *Homenaje a Pierre Lafitte*, Euskaltzaindia, 1983, p. 150.

7. “El Príncipe Luis Luciano Bonaparte en la Lingüística gallega”, *Boletín de la Comisión de Monumentos de Lugo*, 1962; “El Evangelio de San Mateo. Estudio lingüístico de la traducción gallega de José Sánchez de Santamaría (1861)”, *id.*, 1963.

8. “O Príncipe Louis Lucien Bonaparte, precursor da Lingüística galega”, *Cadernos de lingua*, Real Academia Galega, 6, 1992.

Parabola
de Seminatore
Gallobusitanice.

octos & resenta,
octos & trinta,
o que deu orelhas
lora. oiv, que oye.

Vede aqui que saeu o' que
sementa a rementar.

E cando rementavao, un'ha
parte da semente caeu
junto a estrada, e virieron
os paxaros do ceu e
comerou-na.

Outra caeu entre pedras,
donde non habia moita
terra: e logo naxeo,
porque non tiña profun-
didade a terra:

Mais salindo o' sol se queimou:
e porque non tiña raiz se
seco.

Outra tamen caeu sobre os
espiños: e creceron os espiños,
e afoqaron-na.

Outra caeu en boa terra: e dava
fruto, havendo granos que
davan cento por un, †

II. Outros textos relixiosos

Son textos, como imos ver, que non pertencen ó eido do comparatismo lingüístico.

1. A bula *Ineffabilis...* de Pío IX (1854) sobre o dogma da Inmaculada

A partir deste ano o abate D. Sire, director do Seminario de San Sulpicio de París, recolleu e promoveu traducións do texto latino desta bula “a la mayor parte de las lenguas o dialectos conocidos”. Obrán estas versións, desde hai máis dun século, nos Arquivos do Vaticano nunha colección de vinte tomos de 500 páxinas cada un. No terceiro figuran estes tres grupos de traducións: “1°. Ibéricos: vascuence de Vizcaya (Álava, Guipúzcoa y Navarra; 2°. Celtibéricos del Mediterráneo: catalán, valenciano y mallorquín; 3°. Celtibéricos del Océano: bable o asturiano, gallego y portugués”. Que eu saiba, só se publicou, en 1976, o texto bable⁹, tradución que se debe a Manuel Fernández de Castro, quen, en 1861 xa traducira ó asturiano o Evanxeo de San Mateo¹⁰.

Sobre a nosa versión redactou un excelente traballo escolar, en 1992, o meu ex alumno Xosé Luís Ansemil Moreira, quen non chegou a consulta-lo texto “vaticano”, pero, si, unha copia manuscrita contida na *Colección de poesías gallegas de diversos autores*, recolleita aínda inédita, de José Casal y Lois, obrante no Museo de Pontevedra. Asombra que os filólogos de hoxe non teñan exhumado un texto das características deste, escrito ademais nun tempo en que os textos en galego eran escasísimos e ningún da extensión e da entidade da bula de Pío IX.

2. O *Magnificat* (Lucas, 1, 46-55) de 1887

Por un traballo de Federico G.-Fierro Botas¹¹ sei da existencia dunha tradución galega deste famosísimo fragmento do Evanxeo de San Lucas. Esta nosa tradución figura, con 149 máis, no volume *Magnificat in CL Linguas Versum*, compilado por Fr. María Bernardus (o señor G.-Fierro non achega outras precisións).

9. *Versión en bable del Dogma de la Inmaculada (Bula Ineffabilis de Pío IX) por el obispo Manuel F. Castro* (prólogo y presentación de Francisco Escolar, Pbro.), Oviedo, Instituto de Estudios Asturianos, 1976.

10. *El Evangelio según San Mateo, traducido al dialecto asturiano de la versión castellana de don Torres Félix Amat, por un presbítero natural de Asturias...*, Londres, 1861. Hai reedición de 1972 (Bibliófilos Asturianos) e G. H. editores (Gijón, 1987).

11. “El *Magnificat* de 1887 n’asturianu nel contestu d’un llibru espublizau n’150 llingües del mundu”, *Lletres Asturianas*, Academia de la Llingua Asturiana, outubro, 30, 1988.

Como este artigo, no que se reproduce e comenta a versión bable, é de 1988, xa vai sendo hora de que os nosos estudiosos se interesen por esta obra en 150 idiomas, nunca citada, que eu saiba, entre nós.

3. Un texto de 1891

Velaquí o longo (e aclarador) título: *El Concilio III de Toledo, base de la nacionalidad y civilización española. Edición políglota y peninsular en latín, vascuence, árabe, castellano, catalán, gallego y portugués [...] y publicada en conmemoración del XIII centenario del establecimiento de la unidad católica en España*, Madrid, Imp. de Fortanet, 1891. A intención do volume parece clara: nesta polifonía foise forxando a unidade política e relixiosa de España. Lémbrese que este Concilio de Toledo, do ano 589, é o Concilio que sanciona a conversión dos visigodos ó catolicismo.

Non figuran no volume versións en “dialectos” (bable, por exemplo) e nas modalidades do catalán (valenciano, ibicenco...).

En canto ó traductor galego, Juan Barcia Caballero, cómpre sinalar que era, naquel tempo, un escritor de certo decoro lingüístico¹².

3.1. III Concilio de Toledo (589)

Ut sacerdotes et levitae caste cum uxoribus suis vivant

Compertum est a sancto Concilio episcopos, presbyteres et diacones venientes ex haerese, carnali adhuc desiderio uxoribus copulari: en ergo de cetero fiat, hoc praecipitur quod et prioribus canonibus terminatur: ut non liceat eis vivere libidinosa societate, sed manente inter eos fide conjugali communem utilitatem habeant, et non sub uno conclavi maneant; vel certe si suffragat virtus, in aliam domum suam uxorem faciat habitare, ut castitas et apud Deum et homines habeat testimonium bonum. Si quis vero post hanc conventionem obscenè cum uxore elegerit vivere, ut lector habeatur: qui vero semper sub canone ecclesiastico jacuerit, si contra veterum imperata in suis cellulis mulierum, quae infamen suspicionem possunt generare, consortium habuerint, illi canonicè quidem distringantur, muliere vero ipsae ab episcopis venundadae, pretium ipsum pauperibus erogetur.

3.2. Traducción galega de Juan Barcia Caballero (1891)

Qu'os sacerdotes e levitas vivan castamente c'as suas mulleres.

Soubo o santo Concilio qu'os obispos, perbíteros e diáconos convertidos d'a herexía axúntanse aínda con afición carnal ás suas mulleres; e pra que

12. V. Alonso Montero, X., “La versión gallega del texto del III Concilio de Toledo”, *La Noche*, 8-8-1959.

d'eiquí en diante non pase así, repítese o que xa está establecido po-l-os cánones anteriores, esto é: que non lles é lícito ter sociedade carnal, senón que permanecendo antr'eles a fe conyugal, resúltelles utilidade comun; mais non vivan baix'o mesmo teho; ou si a sua virtude é bastante, fagan qu'a muller viva n'outra casa, pra qu'a castidade teña un bo testimonio ante Dios e ant'os homes. E si algún dempois d'iste convenio, quixer vivir livianamente cía sua muller, téñase comía leitor; mais os que sempre viviron con arrego ô cánon ecresiástico, si en contra dél tiveren n'a sua compañía mulleres que poideran dar mala sospecha, seyan castigados canonicamente e as mulleres vendidas po-l-os obispos, entregando seu precio ôs probes.

III. Textos laicos

1. **Joaquim Rubió i Ors: *Lo Gayter del Llobregat. Poesias catalanas*, edició políglota, Barcelona, Estampa de Jaume J. y Roviralta, 1888-1889 (3 vol.).**

No volume 1, con poemas de 1839 a 1841, non figuran versións galegas; no 2, de 1889 (1841-1858), figuran versións de Antonio de la Iglesia, Manuel Martínez González e José Pérez Ballesteros, e no 3 (1858-1889), de Barcia Caballero e, de novo, de Pérez Ballesteros.

As outras linguas son: castelán, alemán, italiano, francés, provenzal, grego, eusquera, flamengo, polaco, bable, siciliano e piemontés. Non escasean, como tradutores, escritores importantes: Federico Mistral, Menéndez y Pelayo, Emilia Pardo Bazán...

2. ***Biografía políglota de don Pedro Calderón de la Barca*, Granada, Imp. de Paulino Ventura Sabatel, 1881.**

É o ano do II centenario da morte do gran dramaturgo, e o Liceo Artístico Literario de Granada, para homenaxealo, publicou unha breve biografía canónica en vinte falas: "español, vascuence, latín, hebreo, grego, árabe, mozárabe, bable, gallego, romance, portugués, catalán, lemosín, mallorquín, provenzal, italiano, francés, alemán, inglés, árabe granadino". Homenaxeábase ó gran escritor do XVII "en las varias lenguas que en diversos tiempos se hablaron en tierra española", afirmación que o prologuista defende con argumentos, ás veces, pouco convincentes.

Autores da nosa traducción son Juan Cuveiro Piñol e Vicente Gutiérrez Piñeiro. Pese a que Cuveiro é autor dun dicionario galego, atopamos, nos títulos das comedias, versións deste tipo: *A vida é sono, O vigairo de Zalamea*¹³. Do seu colaborador nada teñen dito os estudiosos das nosas Letras.

13. V. Alonso Montero, X., "Sobre textos políglotas. Una biografía de Calderón de la Barca en gallego", id., 31-9-1959.

3. *Zara*, 1894

Así se titula un breve e tenro poema escrito por Antero de Quental, en 1880, á morte dunha neniña irmá dun amigo seu. Titúlase o curioso volume *Zara. Edição polyglota* e foi publicado en Lisboa, na Imprensa Nacional, no ano 1894 nunha edición de 280 exemplares.

Danse cita neste volume 49 falas: ademais de idiomas como o francés e o ruso, o inglés e o finés, o castelán e o bretón, códigos lingüísticos como o mallorquino, o asturiano e o mirandés. A traducción galega, de Curros Enríquez, foi gabada pola profesora Pilar Vázquez Cuesta nestes termos: “Curros recrea tan amorosamente el poemita anterior que, en nuestra modesta opinión, consigue incluso superarlo”¹⁴. Confronte o lector os textos que damos a seguir.

Hai, polo menos, dous erros moi graves, tan graves que descualifican, nun poema tan curto, a traducción: a) *deporcatado*, sinónimo de “decatado” (‘o que se dá conta’) significa o contrario de *inconsciente*; b) Curros non coñece a dualidade “sono”/“soño” (en portugués “sono”/“sonho”), o que leva, nos versos 5 e 8, ó emprego, extraordinariamente erróneo, de *sono*. Estes dous gravísimos erros, e outros, foron sinalados, hai anos, polo profesor Manuel Rodrigues Lapa nun artigo no que, como noutros traballos dos seus derradeiros anos, intentaba facer ver que o galego debería empregarse como instrumento coloquial xa que o noso idioma culto debería se-lo portugués, cuestión que suscitou intelixentes respostas entre algúns escritores galegos¹⁵.

3.1. Poema de Antero de Quental, 1880

ZARA

Feliz de quem passou por entre a mágoa
E as paixões da existencia tumultuosa
Inconsciente como passa a rosa
E leve como a sombra sobre a água.

Era-te a vida um sonho indefinido
E ténue, mas suave e transparentre.
Acordaste... sorriste... e vagamente
Continuaste o sonho interrompido.

14. “Sobre la lira lusitana de Curros Enríquez: poemas perdidos y nuevamente hallados”, *Grial*, 20, 1968.

15. Alonso Montero, X., “Antero de Quental traducido polo poeta galego Manuel Curros Enríquez”, *Revista de Guimaraes*, 1995.

3.2. Traducción galega de M. Curros Enríquez, 1894.

ZARA

Ditoso quen pasou por entr'a magoa
I-as pasiões d'a existencia tormentosa
Deporcatado como pasa a rosa
E leve como a sombra sobre'a agoa.

Era tua vida un sono indefinido
E tenue pero doce e transparente.
Acordache... sorriche... e vagamente
O sono continuache interrompido.

4. Eduardo Pondal traduce un soneto, 1895

Neste ano Francisco Rodríguez Marín publicou o libro *Ciento y un sonetos* (Sevilla), libro no que o soneto "Anhelos" aparece, tamén, en galego, portugués, francés e alemán. Anos despois, en 1917, o autor edita nun breve volume o soneto, as catro versións de 1895 e tres máis: *Agua quisiera ser... soneto de... con sus traducciones en verso al latín, gallego, mallorquín, portugués, francés, italiano y alemán*, Madrid, Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos (ed. de 107 exemplares). No volume *A la antigua usanza. Madrigales y sonetos* (Madrid, Ed. Voluntad, 1924), Rodríguez Marín ofrece novas versións do soneto¹⁶.

4.1. Soneto de Francisco Rodríguez Marín de 1895.

ANHELOS

Agua quisiera ser, luz y alma mía,
que con su transparencia te brindara;
por que tu dulce boca me gustara,
no apagara tu sed: la encendería.

Viento quisiera ser; en noche umbría
callado hasta tu lecho penetrara,
y aspirar por tus labios me dejara,
y mi vida en la tuya infundiría.

16. A traducción galega deste soneto foi exhumada por min nun artigo do *Faro de Vigo* (¿1961?). En 1971, Amado Ricón, na súa edición de *Novos poemas* de Pondal (Galaxia, pp. 69-70) ofrece o texto galego tomado da ed. de 1895. Ricón non cita as edicións de 1917 e 1924.

Fuego quisiera ser, para abrasarte
en un volcán de amor, ¡oh estatua inerte,
sorda a las quejas de quien supo amarte!

Y después, para siempre poseerte,
¡tierra quisiera ser, y disputarte
celoso la codicia de la muerte!

4.2. Traducción ó galego de Eduardo Pondal (1917)

ANHELOS

Auga quixéra ser, prácida e fría,
Que ca súa transparencia te brindára:
Porque tua doce boca me gustára,
N'apagara tua sede: a encendería.

Vento quixéra ser; en noite umbría
Calado hast'o teu teito penetrára,
E aspirar pl'os teus labios me deixára,
E meu folgo no teu afundiría.

Fogo quixéra ser para abrasárte
En un volcán d'amor, ¡oh estatua inerte
Ás queixas xorda de quen soubo amárte!...

E despois, po-lo medo de perderte,
Terra quixéra ser e disputárte
Ó amor da mesma morte e poseerte.

4.3. Traducción portuguesa de Antonio Thomas Pires (1917).

ANHELOS

Agua quizera ser: -Lus do meu dia!
Com sua transparencia te brindara;
E pr'a que a tua boca me filtrara
Nao te apagara a sêde; accendel-a-ia!

Briza quizera ser; p'la gelosia,
De manso, até teu leito penetrara,
Aspirar p'los teus labios me deixara,
Minha vida na tua infundiria.

Fogo quizera ser, para abrazar-te
Em um vulcao d'amor! já que inclemente
'Stas ás mil queixas de quem soube amar-te.

E em meu desejo, louco, irreverente,
Terra quizera ser, para lograr-te
Inda despois de morta, eternamente!...

IV. Baquílides e Horacio en galego (1910?)

A Biblioteca de Autores Griegos y Latinos publicou en Barcelona uns opúsculos, dirixidos por L. Segalá e Cosme Parpal, con este título: *Epodos. Con la versión literal y diferentes traducciones en las lenguas ibéricas...* Ninguén reparara nestas versións galegas ata que eu publiquei, na revista *Grial* (nº 116, 1992), o traballo "Horacio en galego: catro epodos descoñecidos de 1910". Nunhas datas en que só Florencio Vaamonde Lores traducía a Horacio (e a Virxilio), os insospeitables autores destas versións son: Olegaria Dieste (epodo 4), Eduardo Dieste (5), Javier Montero Mejuto (6) e Juan Barcia Caballero (9). A sorprendente presenza de Olegaria e Eduardo Dieste quizais se deba a que un irmán deles, Enrique, era o administrador destes cadernos dos que só coñezo o II-III, o IV, o V e o VI. Debo aclarar que no volume II-III se publica o epodo 2, o famosísimo "Beatus ille", na traducción de García Mosquera, xa coñecida desde 1868.

En opúsculos das mesmas características a Biblioteca dirixida por L. Segalá e Cosme Parpal publicou un texto esencial de Baquílides: *Teseo*. Chegou a min despois do meu traballo sobre os epodos de Horacio¹⁷; así pois, esta noticia é unha primicia. Contén o opúsculo, ademais do texto grego do famoso ditirambo e da traducción castelá en prosa (P. Bosch Gimpera), as traduccions en verso ó castelán (Joaquín Montaner y Castaño), ó catalán (Vicens Solé de Sojo) e ó galego (José Gigirey Rodríguez); a vasca, de Azkue-Tar Josu, está en prosa.

José Gigirey Rodríguez, do que nada se sabe, é tan sorprendente nestas publicacións como Olegaria Dieste. Nin sequera sabemos se sabía grego, e, en canto ó galego, o seu saber era ben cativo. Aí están, para probalo, estas eivas: *ha chegado, soulo* ("só"), *oubrar* ("obrar")... Ata nos ofrece un caso de efoxia: *y cayeulle*.

17. Encontrárono para min, na Biblioteca de Catalunya, Victoria Álvarez e Dolores Gutiérrez Prieto

V. Por primeira vez, do galego a outras linguas: textos de Castelao en castelán, francés, inglés, sueco... (1937-1939)

Castelao, *Galicia mártir*, 1937.

Aos galegos que andan pol-o mundo

Estas estampas, arrincadas da miña propia dor, van dirixidas a vós que sempre amáchedes a liberdade e sodes a única reserva que nos queda para reconstruír o fogar desfeito.

Castelao

Valencia - febreiro de 1937

A LOS GALLEGOS QUE ANDAN POR EL MUNDO

ESTAS ESTAMPAS ARRANCADAS DE MI PROPIO DOLOR VAN DIRIGIDAS A VOSOTROS QUE SIEMPRE AMASTEIS LA LIBERTAD Y SOIS LA ÚNICA RESERVA QUE NOS QUEDA PARA RECONSTRUIR EL HOGAR DESHECHO.

CASTELAO

AUX GALICIENS QUI SE TROUVENT DISSEMINÉS PAR LE MONDE

CES DESSINS ARRACHÉS À MA PROPRE DOULEUR VOUS SONT DESTINÉES PARCE QUE VOUS AVEZ TOUJOURS ÉTÉ ÉPRIS DE LIBERTÉ ET QUE VOUS ÊTES LE SEUL ESPOIR QU'IL NOUS RESTE POUR RECONSTRUIRE LE FOYER DÉFAIT.

TO ALL GALICIANS IN THE WORLD

THESE SKETCHES CREATED BY MY GRIEF ARE MEANT FOR YOU WHO HAVE ALWAYS LOVED FREEDOM AND WHO ARE THE ONLY HOPE LEFT TO US FOR THE REBUILDING OF DESTROYED HOMES.

1. En 1937 o Ministerio de Propaganda do Goberno da República publica *Galicia mártir. Estampas* por Castelao. Neste álbum de denuncia, a dedicatória e os pés dos dez debuxos aparecen en galego, castelán, francés e inglés. Ignoro se as edicións feitas posteriormente, na URSS e en China, conteñen, cos novos idiomas, o galego e os idiomas da príncipe.

2. *Atila en Galicia. Estampas* por Castelao son dez debuxos acusatorios que edita, tamén en 1937, o Comité Nacional da CNT. Neste álbum a dedicatória e os dez pés están en galego, castelán, francés, inglés e sueco.

3. *Milicianos*, o terceiro e derradeiro álbum da guerra, foi publicado en New-York, no ano 1938, polo Frente Popular Antifascista daquela cidade. O breve limiar e os pés das once estampas figuran en galego, castelán e inglés.

Estou convencido de que a autenticidade moral e a calidade artística das estampas de Castelao, ademais do prestixio político do seu nome, levou o galego a mares nunca transitados polo noso idioma. Quero dicir que, naqueles anos, centos de persoas, moi distintas e distantes, adquiriron a noticia de que, nun pequeno e remoto país, Galicia, existía unha lingua, ignorada, moitas veces, polas instancias académicas. O artista Castelao (e as circunstancias da Guerra Civil) converten o galego, por primeira vez, en lingua de saída de tres importantísimas edicións polílingües.

VI. Para “demostrar” que España é tetralingüe (1968-1974)

1. Dous volumes de 1968

Neste ano Gabriel Aresti, o gran poeta eusquérico (que era euskaldumbe-
rri) editou unha escolma das *Fábulas del errabundo* do escritor socialista vasco Tomás Meabe (1880-1915). Foi a editorial bilbaína Kriselu, que Aresti fundara e dirixía, a que publicou esa escolma co título *Catorce fábulas*, que se ofrecen en castelán, catalán (Ricard Salvat), galego (X. Alonso Montero) e eusquera (Gabriel Aresti). Na cuberta, Aresti estampa estes versos seus escritos *ad hoc*:

Cierra los ojos suave,
Meabe,
pestaña contra pestaña:
sólo es español quien sabe,
Meabe,
las cuatro lenguas de España.

Desde esa data, 1968, Gabriel Aresti interesouse a fondo pola literatura galega, sobre todo por Curros Enríquez e Lamas Carvajal; de Curros traduciu ó eusquera parte do *Divino Sainete*, e de Lamas, ó eusquera e ó castelán, o *Catecismo do labrego*.

En 1968 (10 de decembro) a Agrupación Cultural O Facho, da Coruña, publicou a *Declaración Universal dos Dereitos do Home* en galego, castelán, catalán e eusquera. Tamén aparece nas catro linguas de España o prólogo de J. A. González Casanova, daquela catedrático de Dereito Político na Universidade de Santiago de Compostela, quen, ó falar dos dereitos humanos, declara: “Nada mellor que publicar, nos catro idiomas do noso intento de comunidade real, a Declaración Universal das Nacións Unidas” (p. 12).

2. Dous murais nunha mostra bibliográfica do Instituto Masculino de Lugo (1971)

Nun e noutro, a edición dos textos é pentalingüe: os catro idiomas de España e o oficial de Portugal (quizais para aclarar que o galego e o portugués non son a mesma entidade lingüística). No primeiro mural ofrecíase “A Marquesiña” de Castelao (do primeiro libro de *Cousas*) en galego, castelán (Ánxel Fole), catalán (Ricard Salvat), portugués (Pilar Vázquez Cuesta) e eusquera (Juan San Martín)¹⁸; no segundo, polos mesmos traductores, unhas fermosísimas palabras de Sancho Panza da segunda parte do *Quijote*¹⁹.

3. De novo, a lingua de Castelao como lingua de saída (1974)

Cun prólogo (bilingüe) meu a editorial Júcar, de Madrid, fixo unha edición do álbum *Nós* no ano 1974, se ben o material artístico e literario estaba arranxado desde 1971. Nela, o prólogo de Castelao e os pés das 50 estampas ofrécese na lingua orixe, o galego, e en castelán (Antonio Buero Vallejo), catalán (Ricard Salvat) e eusquera (Gabriel Aresti). O tetraglotismo de Castelao, precisamente de Castelao, tiña, daquela, unha clara intención político-cultural para tirios e para troianos.

18. O programa *Exposición Didáctica de Lingüística Hispánica* (Instituto Masculino de Lugo, 1971) acolle a traducción catalana.

19. O programa citado na nota anterior acolle a versión vasca.

Este album de dibuxos foi composto ante'os anos dezaseis e dezaoito, cando Galiza s'esperquizaba d'un longo sono. Con este medio cento de dibuxos intentei desacougar a todol-os licenciados da Universidade (amas de cría do caciquismo), a todol-os homes que vivían do favor oficial... As intencións eran nobles e o pesimismo aparente. Certo que a tristura d'estes dibuxos queima com' a raxeira do sol que pasa por unha lupa; mais eu non quixen cantal-a ledicia das nosas festas, nin a fartura dos casamentos, sinon as tremendas angurias do desotío labrego e mariñeiro. Algúns espíritos sensibles que choran co-a melancolía dos tongos e dos fados, atoparon desmedida esta dooz das miñas estampas; outros espíritos inertes ollaron pouco patriotismo no afán de ser verdadeiro. Con todo, eu sigo coidando que o pesimismo pode ser libertador cando desperta carraxes e cobizas d'unha vida máis limpa. Queáis hoxe atacase as nosas mágoas c'un humor menos acedo; mais ninguén pode negarme que as vellas inxusticias siguen en pé: velahí porqué me arribo a publicar esta obra. Ela foi amostrada en todal-as cidades e vilas da Galiza e sirveu de pretexto para conferencias que influiron no actual rexurdimento da galegüidade. E co-as chatas que ten eu gárdolle lei quero esponela de novo ó xuício de todos.

Castelao

Galiza, 1931.

3.2. Traducción de A. Buero Vallejo, 1974.

Este álbum de dibujos se compuso entre los años dieciséis y dieciocho, cuando Galicia se despezaba de un largo sueño. Con este medio centenar de dibujos intenté desasosegar a todos los licenciados de la Universidad (amas de cría del caciquismo), a todos los hombres que vivían del favor oficial... Las intenciones eran nobles y el pesimismo aparente. Cierto que la tristeza de estos dibujos quema como el rayo de sol que atraviesa una lupa; pero yo no quise cantar el regocijo de nuestras fiestas, ni el hartazgo de las bodas, sino las tremendas angustias diarias del vivir labriego y marinero. Algunos espíritus sensibles, que lloran con la melancolía de los tangos y de los fados, encontraron desmesurado este dolor de mis estampas; otros espíritus inertes vieron escaso patriotismo en el afán de ser verdadero. Con todo, yo sigo entendiendo que el pesimismo puede resultar liberador cuando despierta cóleras y avideces de una vida más limpia. Quizá hoy atacaría a nuestras llagas con humor menos ácido; mas nadie puede negarme que las viejas injusticias siguen en pie; y por eso me arriesgo a publicar esta obra. Fue expuesta en todas las ciudades y villas de Galicia, y sirvió de pretexto para "conferencias" que influyeron en el actual resurgimiento de la galleguidad. Pese a los defectos que tiene, le guardo cariño, y quiero exponerla de nuevo al juicio de todos.

Castelao, Galicia, 1931.

3.3. Traducción catalana de Ricard Salvat, 1974.

Aquest álbum de dibuixos va a ser fet entre els anys 17 i 18, quan Galicia es desvetllava d'un llarg somni. Amb aquest mig centenar de dibuixos vaig intentar d'inquietar tots els llicenciats de la Universitat (dides del caciquisme), tots els homes que vivien del favor oficial. Les intencions eran nobles i el pesimisme aparent. Es cert que la tristessa d'aquests dibuixos crema com un raig de sol que passa per una lupa. Però no he volgut cantar l'alegria de les nostres festes, ni les farteres dels casaments, sinó les terribles angúniess del viure camperol i mariner. Alguns esperits sensibles que ploren amb la malenconia dels tangos i dels fados varen trobar poc patriotisme en el meu afany de ser veritable. Amb tot, segueixo pensant que el pessimisme pot ser alliberador quan desperta ires i anhels d'una vida més neta. Potser avui atacaria les nostres tristesses amb un humor menys aspre però ningú no pot negar-me que les velles injustícies segueixen en peu. Per això m'arrisco a publicar aquesta obra. Heus-la aquí. Va ser exhibida per totes les ciutats i pobles de Galicia y va servir de pretext per a conferències que varen influir en l'actual ressorgiment del sentimet gallec. Y malgrat els inconvenients que té li guardo llei y vult exposar-la de nou al judici de tots.

Castelao, Galicia, 1931

4. Os Seis poemas galegos de García Lorca (1974)

Neste ano inaugurei, con este texto, en Akal (Madrid), a colección Area-longuiña, que dirixín durante varios anos. De novo convoquei tradutores de ilustre nome literario: Ánxel Fole (castelán), Ricard Salvat (catalán) e Gabriel Aresti (eusquera). Eu remataba o meu “Limiar” nestes termos: “De certo, a nosa edición persegue un obxectivo: abrirse á realidade cuadrilingüe de España. Deste xeito, García Lorca, un Lorca en catro voces, empeza un novo periplo”.

5. Un pranto de Valentín Paz-Andrade nas cinco linguas da Península Ibérica (1975)

Trátase do seu epicedio *Pranto matricial* que fora publicado por primeira vez (en edición bilingüe) na cidade de Buenos Aires no ano 1955. Agora, 1975 (vixésimo cabodano de Castela), Edicións do Castro ofrece o texto nestes idiomas: galego, portugués (Guillherme de Almeida), eusquera (G. Aresti), catalán (Francesc Vallverdú) e castelán (María de Villarino, coa versión de 1955).

VII. 1975: edición políglota de “El pi de Formentor” (1875) de Miquel Costa i Llobera

Co título *El pi de Formentor (Edición políglota conmemorativa del centenario de la seva redacció)* arranxou unha documentada edición o especialista Bartomeu Torres Gost (Palma de Mallorca, Gràfiques Miramar, 1975). O volume contén o celeberrimo poema de Costa i Llobera nestes idiomas: castelán (10 versións), galego, alemán (3), inglés (2), francés (3), húngaro, italiano e checo. Cando Bartomeu Torres publicara en 1947 a súa primeira “edición políglota” non acolleu a galega, de Manuel Leiras Pulpeiro (1854-1912), por ignora-la súa existencia, que coñecería, anos despois, mercé a Álvaro Cunqueiro. Sobre esta versión, na que hai logros evidentes, pronuncieime no ano 1983 na miña edición das *Obras completas* de Leiras²⁰.

VIII. Poesía en galego-portugués como lingua orixe

1. As “obras completas” de Mendiño en vinte idiomas (1982)

No volume *Homenaxe a Mendiño* (Colexio Universitario de Vigo, 1982), publiquei un breve estudio do misterioso poeta medieval seguido da edición, en vinte linguas, da súa extraordinaria –e única– cantiga. Nesa multi-

20. Leiras Pulpeiro, Manuel, *Obras completas*, Santiago de Compostela, Sálvora, 1983, pp. 411-416 e 418-421.

fonía, case tódalas versións foron feitas *ad hoc*: eusquera, alemán, árabe, chinés, francés, gaélico, grego clásico, inglés, islandés, latín, romanés, ruso, sueco e esperanto.

1.1. A cantiga de Meendiño, século XIII

Sedia-m'eu na ermida de San Simion
e cercaron-mi as ondas, que grandes son:
eu atendend'o meu amigo!
eu atendend'o meu amigo!

Estando na ermida ant'o altar
[e] cercaron-mi as ondas grandes do mar:
eu atendend'o meu amigo!
eu atendend'o meu amigo!

E cercaron-mi as ondas, que grandes son,
non ei [i] barqueiro, nen remador:
eu atendend'o meu amigo!
eu atendend'o meu amigo!

E cercaron-mi as ondas do alto mar,
non ei [i] barqueiro, nen sei remar:
eu atendend'o meu amigo!
eu atendend'o meu amigo!

Non ei i barqueiro, nen remador,
morrerei fremosa no mar maior:
eu atendend'o meu amigo!
eu atendend'o meu amigo!

Non ei [i] barqueiro, nen sei remar
morrerei fremosa no alto mar:
eu atendend'o meu amigo!
eu atendend'o meu amigo!

(Ed. de J. J. Nunes, 1926)

1.2. Traducción latina do P. Serxio Álvarez, 1982.

In fano morantem Sancti Simonis
me fluctus presserunt prorsus immanes.
Ego meum aspecto amicum.
Ego meum aspecto amicum.

In fano degentem propter altare
me fluctus presserunt maris immanes.
Ego meum aspecto amicum.
Ego meum aspecto amicum.

Me fluctus presserunt prorsus immanes
his mihi non datur nauta nec remex.
Ego meum aspecto amicum.
Ego meum aspecto amicum.

Me fluctus presserunt maris profundi:
non habeo nautam, remis non utor.
Ego meum aspecto amicum.
Ego meum aspecto amicum.

Hic mihi non datur nauta nec remex:
in magno formosa moriar mari.
Ego meum aspecto amicum.
Ego meum aspecto amicum.

Non habeo nautam, remis non utor:
in alto formosa moriar mari.
Ego meum aspecto amicum.
Ego meum aspecto amicum.

2. As sete cantigas de Martín Codax en edición enealingüe (1983)

Neste ano dirixín o volume colectivo *Homenaxe a Martín Codax* (Colexio Universitario de Vigo), no que colaboraron intensamente catro alumnos de terceiro curso de Filoloxía (X. M. Fernández González, Marisol Fernández Montoto, X. Troitiño Fraiz e Cristina Velasco Toepfer). Os idiomas ós que se traduciu o famoso heptaedro poético de Martín Codax foron: castelán, galego moderno, catalán (R. Salvat), eusquera (Juan San Martín), francés, italiano, inglés e alemán. Colaboran neste volume, unha vez máis, dous importantes escritores de fóra: un catalán e un vasco.

3. Dous poemas de Airas Nunes en edición polilingüe (1987)

Figuran no opúsculo por min arranxado *Airas Nunes. G. Tavani. Giulia Lanciani. Homenaxe a dous poemas galegos e a dous filólogos italianos* (Galaxia, 1987). Nel ofrezo a cantiga "Bailemos nós..." en seis idiomas e a cantiga "Porque no mundo menguou a verdade", en sete. Nun e noutro poema as

traducións preexistían (portugués, castelán, catalán e italiano), pero no segundo hai unha tradución nova, a feita ó galego moderno por Xesús Rábade Paredes.

IX. Senllos poemas de Curros Enríquez, García Lorca e Aquilino “por mares nunca de antes navegados”

1. Manuel Curros Enríquez e Federico García Lorca cantan en vinte linguas a Rosalía de Castro, Patronato Rosalía de Castro, 1994

Esta recolleita, da que son responsable, contén un poema de Curros (“A Rosalía”) e outro de Lorca (“Canzón de cuna pra Rosalía Castro, morta”) en vinte idiomas. Algúns idiomas (ou modalidades especiais) nunca apareceran ó servizo dun texto galego en edicións deste tipo: finés, bable, bretón, lunfardo... O prólogo, meu, aparece tamén, como o título do libro, en latín, na pulcra tradución do P. Serxio Álvarez, que ía morrer poucos meses despois.

1.1. O poema “A Rosalía” de M. Curros Enríquez (¿1885?)

A Rosalía

Do mar pola orela
mireina pasar,
na frente unha estrela,
no bico un cantar.
E vina tan sola
na noite sin fin,
¡que inda recei pola probe da tola
eu, que non teño quen rece por min!

A musa dos pobos
que vin pasar eu,
comesta dos lobos,
comesta morreu...
Os ósos son dela
que vades gardar.
¡Ai, dos que levan na frente unha estrela!
¡Ai, dos que levan no bico un cantar!

1.2. Traducción castelá de Celso Emilio Ferreiro, 1977.

A Rosalía

Del mar por la orilla
la he visto pasar,
en la frente una estrella,
en la boca un cantar.
Y la vi tan sola
en la noche sin fin,
¡que aun recé por la pobre loca
yo, que no tengo quien rece por mí!

La musa de los pueblos
que vi pasar yo,
devorada por los lobos,
devorada se vio...
De ellas son los huesos
que vais a enterrar.
¡Ai, de los que llevan en la frente una estrella!
¡Ai, de los que llevan en la boca un cantar!

1.3. Traducción alemana de Franck Meyer, 1994.

Für Rosalía

Am Ufer des Meeres
Sah ich sie gehen,
Auf der Stirn einen Stern,
Auf den Lippen ein Lied.
Und sah sie so einsam
In der endlosen Nacht,
Daß ein Gebet ich gar sprach für die arme Werrückte,
Ich, der nicht einer betet für mich!

Die Muse der Völker
Sah vorbeiziehen ich,
Gefressen von Wölfen,
Gefressen sie starb...
Die Knochen sind ihre,
Die hüten ihr werdet,
Weh! um die tragen auf der Stirn einem Stern,
Weh! um die tragen auf den Lippen ein Lied.

1.4. Traducción inglesa de Jonatham Dunne, 1994.

To Rosalía

On the shore, the sea-bed,
I watched her go along,
a star on her forehead,
on her lips a song.
And I saw her so insular
in the night without close,
that I even prayed for the poor mad figure,
I on whom no-one prayer bestows!

The muse of the peoples
that I saw go by,
she was food for the wolves,
consumed she did die...
Of her the bones are
that with you will belong.
Ah, of those that wear on their forehead a star!
ah, of those that wear on their lips a song!

1.5. Traducción italiana de Vincenzo Jacomuzzi, 1994

A Rosalía

Del mar sulla riva
la vidi pasar,
in fronte una stella,
tra labbra un cantar.
E la vidi sí sola
in notte infinita,
che giunsi a pregar per la povera folle,
io, che non ho chi preghi per me!

La musa dei popoli
che io ho visto passare,
divorata dai lupi,
divorata mori...
Le ossa son sue
che voi veglierete.
Ahi, quelli che portano in fronte una stella!
Ahi, quelli che portan tra labbra un cantar!

1.6. Traducción ó esperanto de Antonio Alonso Núñez, 1994.

Al Rosalía de Castro

De l'maro ĉe l'bordo
mi vidis ŝin pasi
kun stelo sur frunto,
kun kanto sur lipoj.
Kaj tiom ŝi solis
en nokto sen fin',
ke mi la frenezan povran porpreĝis,
mi, malhavanta preganton por mi!

La muzo popola
vidita pasanta,
vorita de lupoj,
vorita fariĝis...
La ostoj jen ŝiaj
de vi gardadotaj.
Ve al portantoj de stelo surfrunta!
Ve al portantoj de kanto surlipa!

1.7. Poema en galego de Federico García Lorca, 1935.

Canzón de cuna pra Rosalía de Castro, morta

*¡Érguete, miña amiga,
que xa cantan os galos do día!
¡Érguete, miña amada,
porque o vento muxe coma unha vaca!*

Os arados van e vên
dende Santiago a Belén.
Dende Belén a Santiago
un anxo ven en un barco.
Un barco de prata fina
que trai a door de Galicia.
Galicia deitada e queda,
transida de tristes herbas.
Herbas que cobren teu leito
e a negra fonte dos teus cabelos.
Cabelos que van ô mar
onde as nubens teñen seu nidio pombal.

*¡Érguete, miña amiga,
que xa cantan os galos do día!
¡Érguete, miña amada,
porque o vento muxe coma unha vaca!*

1.8. Traducción castelá de Ánxel Fole, 1974.

Canción de cuna para Rosalía Castro, muerta

*¡Levántate, amiga mía,
que ya cantan los gallos del día!
¡Levántate, mi amada,
porque el viento muge, como una vaca!*

Los arados van y vienen
desde Santiago a Belén.
Desde Belén a Santiago
un ángel viene en un barco.
Un barco de plata fina
con el dolor de Galicia.
Galicia acostada y queda
transida de tristes hierbas.
Hierbas que cubren tu lecho,
la negra fuente de tus cabellos.
Cabellos que van al mar
donde las nubes tienen palomar de cristal.

*¡Levántate, amiga mía,
que ya cantan los gallos del día!
¡Levántate, mi amada,
porque el viento muge, como una vaca!*

2. Sandor Petöfi. Homenaxe desde Galicia (España). Versión plurilingüe do poema "Petöfi" de Aquilino Iglesia Alvariño, Universidade da Coruña, 1995

Un gran especialista da poesía de Aquilino, o profesor Luciano Rodríguez, instou a oito tradutores para que o excelente poema de Iglesia Alvariño cantase en húngaro e en sete linguas máis (castelán, catalán, francés, italiano, alemán, checo e inglés).

NOTA FINAL

O autor deste traballo non considera óptimas boa parte das traducións que se reproducen nel. Por seren traducción de textos literarios, os autores exerceron, dun xeito ou doutro, os seus dereitos interpretativos. En calquera caso, as versións que aquí se ofrecen son propostas para que traductores e traductólogos fagan os seus exercicios.